- Title – वैराग्य प्रकरणम्
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 18/35
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari – देवनागरी
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning ओं श्री गणेशाय नमः ॥ श्री दक्षिणामूर्तये नमः ओं ब्रह्मणे ब्रह्मविदो ब्रह्मविद्या सम्प्रदाय कर्तृभ्यो वसिष्ठविश्वामित्रव्यासवाल्मीकि-शुकादिभ्यः श्री रामचन्द्राय नमः ।
- End – याञ्चादैन्यमापाद्य तृणवदुपेक्ष्यं चलं च करोति यथाहुः तृणाल्लघुतरस्तूलस्तूलादपि च याचकः वायुना किं न नीतोऽसौ – मामयं याचयिष्यतीति ।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - वैराग्य (योग विषयक)
- Revisor -
- Author - दिनेश प्रतिभट ?
- Remarks- अपूर्ण

ॐ
वा. टी
वै. प्र

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीदक्षिणामूर्तये नमः ॐ ब्रह्मणे ब्रह्मविद्भ्यो ब्रह्मविद्यासंप्रदायकर्तृभ्यो वसिष्ठविश्वामित्रवा
ल्मीकिशुकादिभ्यः श्रीरामचंद्राय नमः ॐ अजमजरमनाद्यंतेनमेनं निजं स्वबोधसदद्वितीयमसंगं शिवम
खिलहृदि स्फुरत्स्वमायाविकसितविश्वविलासमानताः स्मः १ स्मृतिफलितसमस्तलाभीष्टसुघटितनेश्वप्रतिभट
निजशोभाशांतविघ्नोपकारं कमपि शिवभवान्योरेकसौभाग्यमंतः स्मरमाणामवलंबे चारुलंबोदराख्यं २ स्म
यस्मितोचितमनोज्ञमुखेंदुबिंबं स्निग्धामृतप्रतिमचारुकृपाकटाक्षे अग्रेसरैरनुसृतं मुनिभिर्मुनीनां न्यग्रो
धमूलवसतिं गुरुमाश्रयामः ३ त्रिभुवनावनकल्पकृतोदयः सदभयामलबोधसुखोदयः सुजनहृद्गिरिग
ह्वरकेसरी शरणमस्तु सदा नरकेसरी ४ इदं वाग्देवतावल्लभयाभयं च वामे यापुस्तकं च दधती विधिनेत्रपेया सा
शारदाब्जनयना शरदिंदुशोभा मां पातु यासहृदि मे हृदयांधकारं ५ येनेशाणीदारस्यैर्जगदिदं प्रोतितं चेष्टते य
त्रैवापततेस्फुरति संहितं नुतो धर्मः सद्धर्मोदयः यः कालं कलयंति ये च परमस्तज्योतिरात्मोपमात्मे स्मर्ये नूनं लाभ
वेतहृदि मे बोधाब्जिनीभानवः ६ वक्रांडभिद्दिग्वतमोहरदिवैर्दाश्वाशान्तमङ्गिरते वाणीभुजाश्लिष्टमभीष्ट
सिद्धेनेब्रह्मविद्यादिगुरुं प्रपद्ये ७ यद्वाक्यामृतपायिनोऽप्यनिपदे सत्वेत धानी रसा यद्वाक्यार्थविचारणार
मितः सर्वोपिकारागृहं यद्वाणीविशदात्मपूर्णमनसो तैर्जगन्मूलवत सोऽयं श्रीगुरवे वसिष्ठमुनये नित्यं
नमस्कुर्महे ८ यस्याः प्रथिता जगत्त्रयहिता सा वेदमाता परा यस्कृतेन पसाव शोभरगणान्यासिद्धृजे
गत् नवोधांबुनिधिं तपस्विमुकुटालंकारचिंतामणिं विश्वामित्रमुनिं शरण्यमनघं येभ्यो नमस्यामहे ९
स्फूर्त्या ब्रह्मलेकामः प्रकटितमहिमा येन तस्मै वसिष्ठो यः सीताब्रह्मविद्यामिवसदसि पुनः सत्यसंदाकिला
दात् यद्वाणीमोहमूलं शमयति जगदानंदसंदोहदोग्धी तस्मै वाल्मीकये श्रीगुरुतमगुरवे भूरिभावैर्नताः स्मः १०
पूर्णानंदस्वभावः स्वजनहितकृते माययोपात्तकायः कारुण्याद्धृदि धीशुद्धेनेनमे वरतमे हृदये केनिमग्नं मा
मिथ्यासानर्वं विभिन्नबुद्धिरपि कलयनूर्मिवाभावविते ने यः संवादेन प्रसास्याम्तजलधिमज्जं रामचंद्रं प्रपद्ये ॥

5

प्रतिभातीति सामान्यतः स्वचितेतस्य चिदेकरसत्वे सर्वानुभवसिद्धत्वेनोपपाद्य तत्वंपदार्थत्वव्यक्ततत्त्वमेवप्रनर्नमस्यति
ज्ञानेति अनेनजीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति श्रुतेर्यस्मात् बिंबभूतात्कूटस्थचिदेकरसात्त्वतः स्व
यमेव प्रतिबिंबभावेन समष्टिव्यष्टिविज्ञानमनोमयकोशादृयात्मकोऽतः करणेयाप्यनुप्रवेशेन प्रतमायः पिंडप्रवि
ष्टवह्निरिवाप्यस्तेवेयलनडान्तमभिभूयतदभिज्वलयन् ज्ञाता विस्फुलिंगानिवतद्वृत्तीरभिज्वलयन् ज्ञाने वृत्ती
विषयाकारापन्नायां स्वयमपि तद्द्वारा तदाकारलद्भावमिवापन्नोऽत्रेयं यदीत्तमाधारणेनोक्तमेवार्थं प्रत्यदेस्फु
टीकर्तुमाह ज्ञेयेति स्वप्नवज्ञानेंद्रियाण्युपादाय तद्द्वारा तत्तद्ग्राह्यगजत्वहृतीरूपासायदर्शनेन तत्फलात्मनाविषया
त्मायतारूप्यानुरंजनात्स्वयमपि ज्ञेयश्च भवतीति ज्ञेयरूपः तथा स्वप्नवत्कर्मेन्द्रियप्राणशरीराण्युपादाय कर्ताप

ज्ञाताज्ञानेन यास्ते ये ज्ञानादर्शनज्ञेयरूपः क
र्ताहेतुः क्रिया यस्मात् तस्मै ज्ञप्त्यात्मने नमः २

स्वभोक्तृभावेन क्रियोत्पादननिमित्तत्वाद्धेतुः क्रियासाकल्यवैकल्ययोरहमेव सकलो विकल इति क्रियाभिमानाच्च
क्रिया एवं द्विद्वयाभ्यां ज्ञातृज्ञेयकर्तृबोद्धावित्तानात्मापुरुषः प्राणन्नेव प्राणो नाम भवति वदन्वाक्श्रृण्वन्श्रोत्रमि
त्यादिश्रुतेः एवं सर्वव्यवहारेषु प्रतीचः स्वप्रकाशस्फूर्तिनिर्वाहकत्वाच्चिद्रूपतया सर्वानुभवसिद्धोऽपि विचित्रोपा
ध्यनुरंजनव्यामोहाच्चित्रापटेष्वभासो ज्ञानिव न विविच्यानुभूयत इति स्फुटीकरणाय यस्मादित्यादिनिमित्ततृतीयया
निर्देशः यत्सन्निधाननिमित्तकमेव कर्त्रादिस्फुरणं न तु यत्स्वभावभूतेनाव्यभिचारित्वाद् ज्ञेयादृश्यस्वभावत्वादुपपद्यते
स्येतिभावः अतस्तस्मै ज्ञात्रादित्रिपुरस्मार्थतोऽज्ञप्त्यात्मने तद्विमात्रत्वेन परिशिष्टाय प्रत्यगात्मने नमस्कृत्य
र्थः २ ॥ श्रीरामायनमः ॥

6

एवं पदार्थौ परिशोध्य तत्त्वस्य लक्षणपर्यवसानस्थानमानंदो ब्रह्मेति अजानादिति स्फुरति दर्शितं निरतिशयानंदरू-
पं परमपुरुषार्थभूतमखंडवाक्यार्थं नमस्यति स्फुरंतीति यस्मादात्मनोऽविद्यावरणकामादिविक्षेपति-
रस्कृतनिरतिशयानंदसमुद्रादंबरे आकाशे ब्रह्मलोकांते स्वर्गे देवेष्विति यावत् तथावनौ भूमौ मनुष्यादि-
लोकपर्यंतेषु तत्तत्स्वावच्छिन्नविषयेन्द्रियसंयोगजनिताः करणवृत्तिवैषम्यतारतम्येनावरणाभिभवतारतम्या-
त्सरोम्ऊरमणपादिषु गिरिसमितिबिंदुवैयाधिकभेदभिन्नतारतम्येन विभाज्यमानत्वादानंदस्य शीकराः कणाः इ-
व शीकराः स्फुरंति सर्वेभ्योऽन्यत्वमनात्मत्वेनात्मशेषत्वेन परिच्छेदभेदवैचित्र्यः खसंभेदत्तयित्लत्वादिभि-
श्चानुभूयंते इति यावत् परमार्थतत्त्वं नतयाकिंतु नदेव निरुपाधिभेदं सर्वेषां ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानां

स्फुरंति शीकरा यस्मादानंदस्यांबरेऽवनौ ॥
सर्वेषां जीवनं तस्मै ब्रह्मानंदात्मने नमः ॥ १

जीव्यतेऽनेनेति जीवनं सारभूतमात्मतत्त्वं न प्राणेन नापानेन मर्त्यो जीवति कश्चन इतरेण तु जीवंति यस्मिन्नेता-
वुपाश्रिताविति एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंति को ह्येवान्यात्कः प्राण्याद्यदेष आकाश आनंदो न
स्यादित्यादिश्रुतेः अत एव भेदकाभावात्स्वरूपलक्षणे ब्रह्म स एव यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह
आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कुतश्चनेति प्रसिद्धापरिच्छिन्नब्रह्मानंदस्यात्मा चनात्मात्मानामकाश्चिदलि
नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा नान्योऽतोऽस्ति विज्ञातेत्यादिश्रुतेः तस्मै ब्रह्मानंदात्मने परमपुरुषार्थरूपाय नमः इत्यर्थः
इदं मंगलाचरणं शास्त्रनिर्माणारंभार्थं तत्तत्स्वर्गे त्वशिष्येभ्यस्तदुपदेशस्यारंभार्थमिति नयोनरुक्तम ३

ल

आर्षदैवसंवादः संप्रदायविशुद्धये रामानानिमित्तं चाप्युपोद्घातप्रदर्शिने इत्येषु मंगलविषयादिप्रदर्शनम्
देवनशास्त्रार्थस्य देवसंवादायमस्तेयतः प्रदर्श्य संहत्साधनोपायप्रन्याधिविस्तरेणतमेवार्थं कृत्या द्यितुं शा-
स्त्रमारभमाणस्तत्र मिन् श्रोतॄणां विश्वासदार्ढ्याय बहूनां ब्रह्मविन्मध्ये न्यमहर्षिजयष्ठब्रह्मादिसंप्रदायप्राप्तमजी-
वन्मुक्तिफलब्रह्मविद्योपदेष्टृत्वप्रदर्शनाय श्रीवसिष्ठरामसंवादावतारोपोद्घातमजामाख्यायिका-
मारभते सुतीक्ष्ण इत्यादिना सुतीक्ष्णः तपः कर्मोपासनाभ्यां चित्तेच्छोभनाद्रूढार्थग्रहणपटीय

सुतीक्ष्णो ब्राह्मणः कश्चित्संशयाकृष्टमानसः अगस्तेराश्रमं गत्वा मुनिं पप्रच्छ सादरं ४
सुतीक्ष्ण उवाच ॥ भगवन्धर्मतत्त्वज्ञ सर्वशास्त्रविनिश्चित संशयोऽस्ति महानेकस्त्वमेतं कृ-
पया वद ५ ॥

स्त्वात्सुतीक्ष्णता बुद्धिर्यस्येति योगरूढ्यान्वर्थनामधेयः ब्राह्मणग्रहणं ब्राह्मणानामेव ब्रह्मविद्यायामा-
ख्यायिकाधिकार इति द्योतनार्थं संशयेन जिज्ञासया चाकृष्टमानसं यस्येति जिज्ञासुरित्यर्थः सादरं विधिवदुप-
सन्नित्याभिगम्य प्रणिपातप्रश्नसेवादरसहितं यथा स्यात्तथा ४ धर्मतत्त्वं च जानासीति धर्मतत्त्वज्ञ सर्वेषु
शास्त्रेषु विशिष्टे निश्चिते निश्चयो यस्य स तथा परस्परविरुद्धार्थानेकश्रुतिस्मृतिवादिविप्रतिपत्तिज-
टिलत्वात्संदेहसाङ्कर्येऽपि तया महान् एतेन संशयं तदपनोदकं तत्त्वमिति भावः ५

गौं
वै०वा
प्र०टी
०

कारणेऽन्यादृकं साधने चैनके अतो मोक्षो हि परमपुरुषार्थरूपत्वप्रसिद्धेर्नित्यनिरतिशयानन्दरूपो वाच्यः स
च स्वर्गवद्यन्न दुःखेन संभिन्नं न च ग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतं च तत्सुखं स्वःपदास्पदमिति न्यासः स्वर्गः
स्यात्स चानित्यविशिष्टत्वादिति नित्ये मिति वचनात्तु नत्वस्य तत्प्रत्वासिद्धेः नच जन्यत्वेन नाशानुमाने अतिविरु
द्धेर्थ अनुमानात्तस्यानन्त्याज्जन्यत्वे साधनोपदेशानर्थक्यप्रसंगादिति कर्ममीमांसकमतानुसारेण कार
णे कर्मेति प्रथमः कल्पः न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः इत्यादिश्रुतिभिः कर्मफलानि
त्यत्वश्रुतिपादनात् ज्ञात्वा तं मृत्युमत्येति नान्यः पंथा विद्यतेऽयनायेत्यादिश्रुत्यास्तु केवलज्ञानातिरिक्तसाध
ननिषेधात् ज्ञानस्य प्रमाणजन्यस्य वस्तुमिथ्यात्वनिवृत्तिफलासिद्धेः इति त्यौपनिषदमतमवलंब्य

९

मोक्षस्य कारणं कर्मज्ञाने वा मोक्षसाधने उभयं वा विनिश्चित्य एकैकं प्रकारेण ८॥

द्वितीयः कल्पः वाजसनेयिनो मंत्रोपनिषदि कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं समा इति यावज्ज
जीवानुष्ठेयत्वेन कर्मसमुच्चयं नाम ते लोका अंधेन तमसावृताः इत्यादिना अविद्वन्निंदापूर्वकं ब्रह्म
विद्यां च समुच्चित्य तयोरेकैकस्य मोक्षसाधनत्वं निषेधति अंधं तमः प्रविशंति येऽविद्यामुपासते ततो भूय इव
ते तमो य उ विद्यायां रताः इति निंदित्वा विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्य
यामृतमश्नुते इति समुच्चितयोरात्यंतिकानर्थनिवृत्तिनिरतिशयानंदावाप्तिलक्षणमोक्षहेतुत्वा
भिधानात् तृतीयः कल्पः इति त्रिकोटिकसंशयो दर्शितः तेष्वेकं निर्णयकारणं कथयेत्यर्थः ८

४

यत्नदुःखेनेति श्रुतेर्बहूनरभ्युत्थानादिविरोधेनापि दिक्कनिष्ठत्वपरत्वानेषु प्रथमकल्पस्यासंभवं द्वितीयतृतीयकल्पयोः कर्मणो चित्त-
शुद्धिद्वारा ज्ञानांगत्वेपि श्रुतितात्पर्याविरोधाद्भेदं च मन्यमानो गुरुः प्रतिवचनमुवाच उभाभ्यामित्यादिना। यथा खे आकाशे पक्षि-
णां उभाभ्यां पक्षाभ्यामेव गतिरभिमतदेशप्राप्तिर्जायते नैकैकेन तथैव नहि स्तो एवमेव परमं पदमिति श्रुतिप्रसिद्धं संसाराध्वनः पारं कैव-
ल्यं अधिकारिणो ज्ञानात्मनिज्ञानकर्मभ्यां जायते नैकैकेन कर्मणा सर्वभावस्तु प्रहीनेति हत्योर्युगपदसंभवाद्धि रूढाधिकारिविशेषण
कत्वात्स्वार्थसिद्ध इति न योगपद्यं पाशेद्दृष्टान्तः यथा दर्पणे प्रतिबिंबोदये मार्जनालोकौ द्वावप्यावश्यकौ तद्वत्कर्मकृतचित्तशुद्धिः
प्रमाणजन्यवृत्तिश्च अविद्यानिहतावावश्यके अस्तुष्टदृतिः शान्तशः श्रुतेपितत्तोन फलादर्शनादिति भावः ७ तदेवद्रूपयन्

अगस्तिरुवाच उभाभ्यामेव पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः तथैव ज्ञानकर्मभ्यां जायते परमं पदं ७ केवलात्कर्म-
णो ज्ञानान्नहि मोक्षोभिजायते किंतूभाभ्यां भवेन्मोक्षः साधनं तूभयं विदुः ८ अस्मिन्नर्थे पुरावृत्तमितिहासं वदा
मिते कारुण्याख्यः पुराकश्चिद्ब्राह्मणोधीतवेदकः ९ अग्निवेश्यस्य पुत्रोभूद्वेदवेदांगपारगः गुरोरधीतविद्यः
सन्नाजगाम गृहं प्रति १० तस्थावकर्मकृत्तूष्णीं संशयानो गृहे तदा अग्निवेश्यो विलोक्याथ पुत्रं कर्मविवर्जितं ११
प्राह एतद्वचो निंद्यं गुरुः पुत्रं हिताय च अग्निवेश्य उवाच किमेतत्पुत्र कुरुषे पालनं न स्वकर्मणः १२ ॥

पुनराह केवलादिति साधनं मोक्षं विदुर्ब्रह्मविद इति शेषः तथा च विदुषामनुभवसिद्धेनात्र विप्रतिपत्तव्यमिति भावः
विद्यां चाविद्यां चेति श्रुतिलब्धासनकर्मसमुच्चयपरा न ब्रह्मविद्यायाः कर्मसमुच्चयपरात्तदंगत्वेनोपक्रमे तेन त्यक्तेन भुं-
जीथा इति संन्यासविधिविरोधादिति प्रपंचितं भाष्यकृद्भिरिति न कश्चिद्विरोधः नत्वत्र यथाश्रुतमापातितोऽर्थो वा ज्ञानक
र्मसमुच्चयपरतया वैतद्व्याभिमतः इतिश्चेन्मितं अलब्धज्ञानदृढीनां क्रियामात्रपरायणे यस्य नाल्पं वरं परं केवले कित्य
जन्यसौ इत्यादिना अर्णिकाचोपाख्यानेन चोत्तरत्र केवलज्ञानेनैव मुक्तिरिति व्यवस्थापनेन सर्वोत्तरविरोधायते: ८ ९ ॥
प्राह एतदित्यसंधिः संहिताया अनित्यत्वात् नियमविधिना कर्मपरित्यागान्निंदार्हं पुत्र १२

यो
वा॰टी॰
५

11

सिद्धिं प्रत्यवायपरिहारं स्वर्गं मोक्षं वा १३ अग्निहोत्रेन्द्रहोमादिनित्यकर्मसु चोदितो विहितः १४ एके मुख्याः चकारो
ऽनर्थनिवृत्तिसमुच्चयार्थः १५ इत्यादिकं दृष्टार्थत्वादिविवेकवत् केचिद्यतयो वेदान्तिनो ऽकर्मकत्वाज्ञत्वाद्यकर्मकेति क
तैत्तिकः १६ एके सर्वमिदं ब्रह्म ज्ञानाच्छेदिनात्मज्ञो कर्माणि स्वमाराममहाकाशमायारूपेण मुख्यमेवैवास्याः प्रसि
द्धमविद्यत्वकरणेष्वप्यात्मज्ञाने तत्त्वात्मनोऽनर्थनिग्रहणात्कर्मत्वेन ज्ञानस्वरूपः परमात्मा नित्यः सर्वगतः शि
वः स्वदेहात्माऽमलज्ञानोऽनन्तानन्दपरमेश्वरः एकमेवमद्वितीयं ब्रह्म कल्पितानामविद्यकानामेव विज्ञानमेतदखिलं वि

अकर्मनिरतः सिद्धिं कथं प्राप्स्यसि तद्वद कर्मणोऽस्मान्निवृत्तेर्वै किं कारणं तन्निवेद्यतां १३ कारु
ण्य उ॰ यावज्जीवमग्निहोत्रं नित्यं संध्यामुपासयेत् प्रवृत्तिरूपो धर्मोऽयं श्रुत्या स्मृत्या च चोदितः
न धनेन न भवेन्मोक्षः कर्मणा प्रजया न वा त्यागमात्रेण किं त्वेके यतयोऽश्नन्ति चामृतं १५ इति श्रुत्यो
र्द्वयोर्मध्ये किं कर्तव्यं मया गुरो इति संदिग्धतां गत्वा तूष्णीं भूतोऽस्मि कर्मणि १६ अगस्तिरु॰ इ
त्युक्त्वा तान विश्रान्तो कारुण्यो मौनमागतः तथाविधं तमालोक्य पुनः प्राह गुरुः सुतं १७ अ
ग्निवेश्य उवाच शृणु पुत्र कथामेकां तदर्थं हृदयेऽखिलं मत्तो वधार्य पुत्र त्वं यथेच्छसि तथा कु
रु १८ सुरुचिर्नाम काचित्स्त्री अप्सरोगणउत्तमा उपविष्टा हिमवतः शिखरे शिखिसंवृते
रमन्ते कामसंतप्ताः किन्नर्यो यत्र किन्नरैः स्वर्धुन्योघेन संसक्ते महाघौघविनाशिना २०

स्वाकारमनुद्भूय: पश्येदित्यादिनिनस्त्वेकमात्मरूपमिदं जगत् इति वसिष्ठेन रामाय कथितं पूर्वे ति शय्य॰
स्वेच्छतिशिवेनाविद्यास्वरूपं ब्रह्मस्वरूपं च विस्तरेणोपदिष्टं एवं वाक्यविद्यासदार्थताप्रविष्टसनीयतमत्वेन प्रसिद्ध
स्य ब्रह्मविद्यामहं त्वत्प्रत्यग्रे पश्येऽस्मतित्वेनोदाहरणात् द्वितीयं पुत्रेति संबोधनं कथार्थलक्षणपित्र्यन्तगुरु
णा योगपत्वपात्रतार्थं १८ उत्तमाप्सरविद्याधिकादिविशेषणसंपन्नत्वात्क्लेश १९ २० ॥०॥०॥ ॥

५

ं५४२

अर्थाच्छान्तस्य विषयप्रयोजने तेन तस्य ब्रह्मणः स्वरूपलक्षणमंगलं मांसं शिष्यहृदि दर्शयिषुः प्रथमं यतो वा इमानि भूतानि जायंते येन जातानि जीवं
तियत्प्रयंत्यभिसंविशंतीति हि जिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेति श्रुत्युक्तं तटस्थलक्षणमिदं सदद्वयत्वभावेन तस्य दार्ढ्येन मनस्यभिप्रेत्याह इति यतो यस्मात्
परमार्थसदद्वितीयात्मवस्तुनः प्रकृतिभूतात्सर्वाण्याकाशादीनि महाभूतानि भांति कानिचित्सर्गादिकाले च यत्तत्तत्रैव सत्तां प्रति
लभ्य भांति प्रयंते आविर्भवंतीत्यर्थः तथा स्थितिकाले च यस्मिन्नेव स्थितानि तथा प्रलयकालेऽपि यत्रैव यत्स्वतामात्रपरिशेषेणो
पशमं निरोभावं यांति तस्मै सत्यात्मने ब्राध्यारोपितसर्वभावानां पारमार्थिकस्वरूपभूताय सर्वप्राणिनां वास्तवात्मभूताय च पर
ब्रह्मणे नमः तन्नमस्कारे च यश्च देवाः सर्वे पकामभवंतीति श्रुतेरनंतकृतस्य देवतांतरस्यापरिशेषात्सर्वनमस्कारसिद्ध्यास्य मंगल
स्य सर्वालोकप्रीत्यर्थं विघ्नोच्छेदादिफलसिद्धिः अत्र यतो भूतानीति पदाभ्यां यतो वा इमानि भूतानि जायंते जन्माद्यस्य यत इ
ति तदुक्तिरुक्ता निरूपो लक्षणम् अविभक्तानादस्यत्न मूलकत्वमिति न सांख्यादिकल्पितप्रधानादिकारणे याप्तोपदर्शि
तावीतरकारणेषु च व्यातिव्याप्तिः अत्र प्रकृतिपदेन ब्रह्मणो वा पादानत्वलाभाद्भिन्नोपादानेऽलक्षणं यथा मृदि शीला घटिकेचित् निमि

यतः सर्वाणि भूतानि प्रतिभांति स्थितानि च यत्रैवोपशमं यांति तस्मै सत्यात्मने नमः १

तोपि पंचमीदर्शनात्तद्यथाधारत्वोक्तिरुपादानत्वलाभाय स्थितिदेहत्वोक्तिस्तु चेतनतावामेव पालकत्वदर्शनाच्चेतनत्वलाभेन
कर्तृत्वरनिरासायेति चित यत्नत्रस्य भिन्ननिमित्तोपादानत्वमेकमेव लक्षणमित्यन्ये वस्तुतस्तु सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म सदेव सौ
म्येदमग्र आसीदिति श्रुतौ तत्पदेनोपक्रांताद्द्वितीयसन्मात्रवस्तुपरिचयाय तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इत्यत्ते
जोऽसृजत इत्यादिनाऽतटस्थलक्षणमवतारात्सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शांत उपासीतेति श्रुत्युपदर्शितदिशोऽन्यस्यादि
कालत्रयेऽपि सद्व्यभिचारात्कार्यस्य कारणव्यतिरिक्तसत्त्वानुपलंभाच्च परसत्तोपजीवित्वादध्यारोपिते कार्यजातमाविय
कमनंतकारणत्वमेव ब्रह्मवस्तुसत्यमित्यध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपंचविषयप्रयोजनसिद्धिप्रतिपादनाय त्रितयवरि
तलक्षणोपादानं न चैकैकोपादाने कार्यस्य विवर्तत्वसिद्धिरिति अत एव हि श्रुतौ जायंते अभिसंविशंतीति पदे प्रति
भानाप्रतिभानलक्षणाविर्भावतिरोभावपरे न विकारपरे इति सूचनाय प्रतिभांति उपशमं यांतीत्युक्तं वृद्धिविपरिणामयो

विद्याभिः सद्विभक्तात्मिनवनीयेषां सर्वभारती सर्वोत्कर्षसमापिभिः स्थिरमद्वैतवृक्षयेषां हृदि पादांभोरुहमा

श्रिता श्वसततंतीर्थैः समेसंपदः श्रीसर्वतंत्रस्वतंत्रानिति विदितान् श्रीमद्गुरून्तान्भजे १२ श्रीः सेश्रितैव च क्षणेन हृ

दयं च रामसुंद्रो मृत्स्नेलभे रेणसरस्वतीव येषामनतस्य दर्शितां कितनामधेयान् श्रीमद्गुरून् गुरुतरान्प्रणतो

स्मि नित्यं १३ तापत्रयाग्निशिखया दहनकाण्डकदात्मारव्यावाण्णो निर्हतसर्वक्लिशरणान् श्रीमद्रामानंदमुनी

न्द्रुतवयीन्नित्यं देशिकवर्यान्प्रणतोस्मि १४ विश्वेशोविदुरी: प्राणचारणो यान्मानवमोहद्रादंकोनाति

त्यमनवद्यजातिरजस्त्रामयैव चेन्प्रवेत् यत्पादांविद्वेषेऽहं निर्मितिमतोमर्वे खलि सेसदा जीवन्मुक्तकरवाम

स्रणामनमस्तान्वृद्धान्निसान्भजे १५ कतिभिरस्तुकराः कनुप्रवेष्याः कचवतवालिशबुद्धिरेषजेतः तदपि

विरचनेयसदृशाणसदयतिरीतणमेवमेवलंव १६ प्रशेषविधांबुधिपारगाणामयासरागादिमनोमलानां

कृपानिधीनां कतिनांममास्ति नतांयदाज्ञप्रसरोसहायः १७ यत्कृपालेशमात्रेणतीर्णोस्मि भवसागरं

श्रीमद्गुणार्यैदयालून् श्रीगुरून्तान्सदाभजे श्रानंदबोधयतिनाश्रीमद्गुरुबोधतैः वासिष्ठार्थप्रका

शोयं यथामतिवितन्यते १८ प्रशेषशैवंमतिभिरपानिदेतुमधियः प्रवृत्तिर्मेयस्मात्रभवतिजनाराधन

कृते अनेनव्याजेनामृतरसवसिष्ठोक्तिरभितेविदनैवांव्याप्रितिदिवममानेदजलधौ २० यथामतिबु

भुक्षुभ्यः साहाय्यसंकटेष्विव इचुदृष्टाकभावेपुदष्टौ विधेयपरिश्रमं २१ स्थितमेकरूपेपुर्णानानारसवि

जंभणं वासिष्ठंरोचयतेनतस्मोज्वलवणायथा २२ प्रथल्पमतिडर्बोपेस्फुटंआख्यास्यतेपरं किं त्विमाख्यातंसर्वंत डरूदम

पिमोदयते २३ अनन्यपर्वमाख्यातेग्रंथमेव्याचिकीर्षतः सतःप्रमत्ताःकृपयावातमधेस्वलितेक्वचित् २४ अथजगदिद

मनादिमद्रामोहनिशाभ्रममनवरतकः स्वप्नभ्रमपरंपराकल्पिते जन्मजरामरणदर्षामर्षशोकाद्यनर्थसंकटदुस्तरसं

कुलेग्रहानियदृध्याध्रमीषणेतापत्रितयदावानलज्वालामालाकुलेषड्डूर्मिजालेःरिषड्वर्गेव्याप्तवध्यमानप्राणिनिकायेसं

सारमहारण्ये मुह्यमानेविवेकांपप्रबोधोपायदौर्लभ्याहृषिदन्त्मृदीनशास्वभानदयेनतत्प्रबोधनायभगवतःप

मयाप्यन्वं यं चनवमे दिग्णः स [illegible] यं वसिष्ठप्रमुखाश्च यानि सर्वेषः नेननेषामनुत्तादानेन २४ कालोयत्तोगभत्तो
वसंतादियं यानान्येतीति संवेषः २५ समिलषितसाधनानाय यहुपकारः तज्ञावे महद्दुवि नष्टयायासस्याश्रम
पिकार्यं फलरिक्तता मेति संयत्न फलेने नोपकारोपिमीतिरिक्तता मेनीत्यर्थः २६ मनिवाक्यमुपसंदवतिर ति रिते
वमिति २० उपपन्नानियुक्तियुक्तानि पदानि सभिरदानि वचनानि यवतूनि वायस्मिन् कर्मणि तत्तथा नवशाक्यमुच्य
नोकिमयपत्तिश्चिंतयेनित यादधीमानिति लोकोमनोरयपूर्णो पि दुःखाति धीमांस्तु तत्प्राप्तावपि युक्तियुक्तक

एव:

नान्येनिकालः कालत्तयथार्थममराघव तथाकुरुष्व भद्रं ते मा च शोकेमनः कृथाः २५ कार्यमदृष्टवपिका
लेनकृतमेनुपकारस्तोमहद्दुःखुपकारोपिरिक्तता मेयकालतः २६ इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं
वचः विरराम महातेजा विश्वामित्रो मुनीश्वरः २० श्रुत्वा वचो मुनिवरस्य महानुभावस्तूष्णीमतिष्ठ
दुपपन्नपदं स वक्तुं नो युक्तियुक्तकमुनेः विनिमितो यधीमान्सपरितमनोभिमतस्थ्वलीकः २१ इति श्री
वासिष्ठमहारामायणे विश्वामित्रवाक्यं नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ तच्छ्रुत्वा राजशार्दू
लो विश्वामित्रस्य भाषितं मुहूर्तमासीन्निश्चेष्टः सदैन्यं चेदमब्रवीत् १ ऊनषोडशवर्षो यं रामो राजीवा
लोचनः न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः २॥ पङ्क्ती॥ मयाप्यनुज्ञातो काकुत्स्थः दत्तो नवमे दिग्णः
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे तेन रामे विसर्जय २६ ॥ टुटी १

यनेनविनानतुष्यतीतियुक्तायपयतिचिंतेतिभावः २०
इतिवासिष्ठतात्पर्यप्र० वैराग्यप्रकरणे सप्तमः सर्गः ॥७॥ स्नेहाद्रान्तो रामस्य युद्धायोग्यत्ववर्णनेरावणादिबलेस्ता
त्वाविषादश्चोपवर्ण्यते उपपन्नेतरैर्निरालाभात्विश्वेषः सर्वोक्तरामदृष्टान्तसंधानात्पतितानार्यो सामर्थ्यानस
निवचनसवत्तुरुद्धेत्यनान्तदैन्येरद्वेवत्समाणः किंचिदूनः षोडशो वर्षोस्येतितियपदहबीहिः युद्धायोग्यत्वे
समानाय ५॥

14

किंनं [illegible] वा[illegible]कीर्तिमिति [illegible] कर्मकत्वायनेः नन्वेः [illegible] मिति निःसारता निःसत्वता वा
इत्याशंक्य शरीरेण बाल इति यस्या धीनावशीकृत इति सुडाह्लिनाचतुष्काशकतायेषमानदेनाचदर्शितात
नापियेहुं तदपि निशाचरैः सहस्नेतामधुकरनिभावः १३ ननु धर्मलिप्सोस्तव किं तादृशोपिनापुत्रेस्नेहेनेत्याशं
क्याह अपीति उक्तस्यस्वात्येनद्विधर्मफलेनानिश्चयस्वनानिशेरत्नइनिभावः १४ दुरंतात्रिंसाध्याःनपः
क्लेशाल्लानसंतोधार्मिकाअपि १५ स्वरलेनयत्नतः इति विपरिणामेनान्वयः १६ अंत्यैरवीकप्रकारेणास्थितो

नाहमन्यानिशाक्रोमितिविदर्शं गृहावनि श्वानःखेदयतीनान्मानसीमिति एतिकेवलं १७ सदारः
सहमन्योहेनक्रतेमनिनायक श्वाशेवयमोवाहोनेनंनिःसारतागतः १८ इत्याशंसिमतोबा
लस्याधिनायवशीकृतः कथंदशमिनेत्यमेयोहुंसदनिशाचरैः अपिवालोगनासंगादपिसाधो
मधारमात् राज्यादपिस्वयैवपुत्रस्नेहोमहामने १५ येदुरंतामहारंभाश्चिपुलोकेषुविदद्याः
पुत्रस्नेहेनसंतापिकरवेतेनानसंशयं १५ असक्तोयधनेदानालजातेमानवेःसह नपुत्रेममनिशा
हलस्वभावोस्वश्रवेनेतनमु १६ रात्रमांक्रस्वकर्माणःक्रत्ययुद्धविशारदाः रामल्लाप्यापयविस्युतिके
रेवानित्वःसदा १७ विप्रयुक्तोहिरामेणमहूर्तमपिनोत्सहे जीवितुंजीवनाकांक्षीनरामेनेताः
मर्हसि १८ नववर्षसहस्राणिममजातस्यकौशिक दुःखेनोत्पादितास्त्वितेचत्वारःपुत्रका
मया १९
रामः इत्येवेहशीमुक्तमिति वा २० रामेनीतेराक्तमवधानसंभावितः प्रस्तुतसपुत्रस्यममे
ववपःसंपादितःस्यादित्यादचतर्भिः तथाचयत्तधर्मायेत्वयातवमहानधर्मःस्यादितिभावः १८ ननुष
ष्ववर्षसहस्राणिजातस्यममकौशिकेतिपूर्वंरामायणेउक्ते कथंतद्विरुद्धमत्रोच्यते सत्यम्रतोनयथाक्र
तोन्वयः किंतुनववर्षसहस्राणिपुत्रकाम्ययापलत्तितस्यममदुःखेनदुःखसाध्येनाश्वमेधपुत्रेत्यादिना
चत्वारउत्पादिताइति १९

[illegible] स्यानाय ५॥

गे
वा॰ वे
प॰ टी
२२

17

[illegible] पदस्य दीर्घः प [illegible]

तेषु राम एव प्रधानभूतः यथा शरीरेषु प्राणाः अत एव तेनैव विना म्रियेत मः किं [illegible] नेति २० [illegible] मन्ये
व्यामपि मरणं सम्भाव्य [illegible] नीयते भवतेति चतुर्भिरपि हीनेन मा [illegible] द्वितीयार्थः २१ च
तुर्णामित्यादि किं वा [illegible] मित्यादि [illegible] धर्ममये धर्म
प्रधाने २२ यदि [illegible] निशाचरेति [illegible] संगबलेनेत्य २३

प्रधानभूतस्तेषु वरामः कमललोचनः तं विनेह क्षणोप्यस्मि धारयितुं न जीवितं २० स एव रामो भवता
नीयते राक्षसान्प्रति यदि तत्पुत्रहीनं त्वं हतमेवाशु विद्धि मां चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिरत्रैव मे
परा ज्येष्ठे धर्मप्रधाने तस्मान्न रामं नेतुमर्हसि २२ निशाचरबलं दृष्टं तं मुने यदि तव श्रिमेत चतुरंगस
मायुक्तं मया सह बलं नय २३ किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राः कथं च ते कियत्प्रमाणाः के
चैव इति वर्णय मे स्फुटं २४ कथं तेन प्रकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसां मामकैर्बालकैर्ब्रह्मन्मया वा कू
टयोधिनां २५ सर्वं मे शंस भगवन्यथा तेषां महात्मनां स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि रा
क्षसाः २६ श्रूयते हि महावीर्यो रावणो नाम राक्षसः साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्रवसो मु
नेः स चेत्तव मखे विघ्नं करोति किल दुर्मतिः तत्संग्रामे न शक्ताः स्मो वयं तस्य दुरात्मनः २८
काले काले पृथग्ब्रह्मन्भवन्ति वीर्यविभूतयः भूतेष्वभ्युदयं यान्ति प्रलीयन्ते च कालतः २९

अपरित्याज्यनायके देहि निपरबलं जित्वा [illegible] एवं किंवीर्याः इति कथं च तेन वर्तितव्यमिति शेषः कियत्प्रमाणाः
संख्यापरिमाणेन के चैव नामतः २४ प्रकर्तव्यं प्रतिकर्तव्यं प्रकृतमिति पाठे स्पष्टं २५ वीर्येणोत्सिक्ता
ऊर्जिता हि प्रसिद्धाः २६ तदेव स्फुटयति श्रूयत इति २७ किलेति संभावने स चेत्तव शंसेति संबंधः तत्
हि २८ तत्कुत इत्यत्राह काल इति पृथगिति कदाचित्केषुचिदेवेति व्यवस्थेत्यर्थः वीर्याणि भूत

इति [illegible] कर्म [illegible] ध्यायः २९॥

२२

वि

...लोके... [illegible] ...वचन [illegible] ...मनोरे १५ प्रस्कुरंती: हावभावलावण्यविलासा...
[illegible] ...नित्सीति [illegible] ...स्फुरंति [illegible] ...तः १६ ...

यशिमिवकृशेरेद्दृदेदयशिरिवन्नाः इः रिवनाः नयावयद्दे [illegible] मप्पोनाद्दशेर्वे [illegible] जनः १७ ...
राजीवकमलेयत्नी यस्मादिनात्प्रभृतिश्रागततिस्तनीतियरमथ्यार्दार्य भन्ययाश्रागमनस्य मात्यहिकन्वाभावे।
नाधिकरणातिरिक्तारंभकालानयेत्तदिनप्रथमस्यप्रभृतीतियदस्यैवयर्थ्यात् यदाश्रागतस्ततः प्रभृत्येताव
नैवाभिहे। स्पिनेत्त्वयात्यहिकत्वाद्देमिनस्य वदलेवाधिकरणकालातिरिक्तारंभकालापत्तेरितिनतद्दृयर्थ्या।
मिति ९ श्राह्निकेनिजव्यापारभोजनादिनकरोतिवेत्यनाश्वा यौतनाय २० देवार्चनाचदानेचेतिवादे।

देदयशिमिमांदेवपारवनस्मेवये रिवनाः रवेदयोक्लाननतो रामेमन्नेनव ८ रामोराजीवपत्रादो
यतः प्रभृतिचागतः सविप्रलोभ्यवाचायालनः प्रभृतिदुर्मनाः ९ यस्माद्दिनयास्माकेनिजव्यापा
रमाह्रिकं सायमत्लानवदनः करोतिनकरोतिवा १० स्नानदेवार्चनादानभोजनादिषुदुर्मनाः प्रा
प्तेनापिदिमालमेरुस्वात्यानमीश्वरः ११ लोलोंतः पुरनारीभिः कृतदोलाभिरंगणे नचक्रीडति।
लीलाभिर्धारामिरिव चातकः १२ माणिक्यमुकुलप्रोताकेसरमकुटावलिः नानेद्यतिनेत्रा।
ननम्रोः पातविषयप्रयशा १३ क्रीडाद्भुविलोकेषुवदनकुसुमवाप्पेषु ललनावलयोगेदेषुभव।
त्यतिविषादवान् १४

वार्वनेचेतिवाविग्रहः ११ नारीभिस्तदेतिशेषः दोलाप्रेंखोलिका अंगणेक्रीडाचत्वरे यथावर्षधाराभिः
सदनतरूपभेजनानस्नातकः क्रीडतितयानक्रीडतिचेत्यन्वयः १२ मुकुलाकारैर्माणिक्यैः प्रोताखचिताये
स्वर्गः पातविषयमास्यत्वपतनेस्वर्गेण १३ क्रीरैतीभिर्विभ्रमैर्विलोकनंतदुतिवाक्रीरेतीनावसनोविवि
यलोकनानिलोकापर्वेतिवापदभेदे क्रीडादृष्टनाविलोकापर्वेषदोवाणान्दुववदनः कुसुमवापवोय
वैसेकयर्थेविग्रहः [illegible] ...दनशानेवेपनेवलगान्मंसवेषिषुग्रदेषुकुंजेष्वित्यर्थः १४ ॥

नं
बा॰ वे
प्र॰ टी
२६

प्रे=

23

२६

उदयालमयावत्रप्रसादविषयोत्सवदुःस्वान्तनिष्ठिसान्तिस्मयागेषु २५ ईहते [illegible]
विरागवैराग्ययुक्तमपश्चैवैराग्यं प्रत्तनाभिमित्यावतत् २७ अनुयातोऽहिहारत्नमरवोऽप्यर्थाद्वाममितिगम्यते ताद्दृशावेव
याहृशोरामः २८ नकिंचिदिन्तुकोऽसैः परित्यज्यभावेनकिंचिन्नास्तीतिरामाशयः निरीहितः स्वाभिप्रायवर्जितः
काचेष्टाकृत्यः २९ आपातनमापातो विषयेंद्रियसंयोगः मात्रपदात्प्रीणनमकदन्ताद्योत्पत्तिर्भवतीतिभावः

नाभिमानमुपादेनत्वावोद्वितिरागतो नोरतिनासमायातिसुखदुःखान्तरतिषु २५ नविग्रः
किमसौयातिकिंकरोतिकिमास्ते किंध्यायतिकिमायातिकर्त्तुंकिमनुधावति २६ ग्रस्तः
सुकृशतामेतिग्रस्यदृयातिपाडुतां विरागपत्रमूर्छयातिमारदंतस्तवद्भुमः २७ अनुयातोनतैये
वैतोरामश्रात्रुमूलनमनौ ताद्दृशावेवतस्यैवमतिविलावितश्यितौ २८ भ्रंगैराजभिरेवाभिः सह
सोऽपिपुनः पुनः उक्तोनकिंचिदिदंवेतिलुलीमस्तिनिरीहितः २९ आपातमात्रहृद्येषुमाभोगे
षुमनः कथाः इतिपार्श्वगतेनैवमुक्तमनुद्धान्तिस्मुहञ्जने ३० नानाविभवरम्यासुस्त्रीषुगोष्टीगतो
सच पुरःस्थितमिवासोहोनरूपमेवानुपश्यति ३१ नीतमायुरनायासपदप्राप्तिविवर्जितैः
चेष्टितैरितिकाकस्मामुधोमत्वः प्रगायति ३२ सम्राट्रवेतिपार्श्वस्थे वदंतमनुजीविनेमल
पेनप्रिवोन्मत्तंदुःस्वयन्यमरणाप्तिः ३३

विवेकीतेनतत्समर्थं ३० गोष्ठीविलासस्थाने ३१ प्राप्तिविवर्जितैः पुरुषैः चेष्टितैर्व्यवहारैः प्रवृत्तिभिः नीतंहृषे
तिशेषः प्राप्तिविवर्जितैश्चेष्टितैरितिसामानाधिकरण्यंवा अस्मिन्कल्पेतोतेमयेतिशेषः काकस्मामधुरास्वर
यावाचा ३२ येनेष्टराजत्वमेनमेदलस्येच्छयः प्राप्तिपश्चात्तयानातः समम्राट्अन्यमनाशति सम्यक
स्वप्न [illegible] शान्तेर्यथातो [illegible] यस्येत्यर्थः तस्यचापरित्तानाम्नुनिलत्यर्थालोचनप

मो
वा॰वै
प्र॰टी
२०

२५

25

सर्वत्र निस्तुसमेतस्तु भगवर्धिकतुपुश्री भिने स्वानुरूपे तेनाप्याचि ३४ ननु तत्र एका कथं हि विस्मययोग्यवस्तु निवि-
स्मयपदवाचिनः कथं न यावत् नानवानु ह्रष्यतीति यस्मिन् न तस्य विस्मयवस्तु गोचरो विस्मयः स्यात् न्मनप्यवः श्येष्ठः हृशी
विस्मयास्पदमित्यर्थः कथंभूतः आकाशात्मेऽआकाशस्थिते वामदारण्ये नाहृ शाकमलिन्यासदृशमिति शेषः
होऽन्यपि शह्वावसंभावनाहृयनोन कोपया आकाशे रणमरणोचकमलिन्यस्ते तमसंभाविता तया आत्मनिम

नभोलमाकर्णयतीदृशीनेन पुरोगते कथमन्वगात् सर्वत्र सुसमेत्याविवस्तुनि ३४ अयाका
शमरोजिन्याश्च अप्याकाशमहावने इत्यमेन न न इति विस्मयोऽस्य न जायते ३५ कोनामपिग
लस्थापि मनोऽस्य मदनेषवः नभेद्ये तितु मेघं धाराश्च व महोपले ३६ आपदामेकमावासम
भिवोढसि किंधने अनुशिष्येति सर्वत्र समर्थिते तेऽम्य महजति ३७ इयमापदियं संपदिति एवं
कल्पनामयः मनसोऽभुद् नोमोहः इति शाकान्तरागयति ३८ दारतोऽनमनाथो रमिता
कंदर्परोपिसन् न जनो याति वैरस्यं वित्तिमिसेवनकैसो ३९ खुकाननशाले नरामेण
रिपुघातिना अत्यामित्यस्थितेनैवं घरेवेदमुपागताः ४० नविसृः किमहावाहोत-
स्वनादृशचेतसः कुम्भः कमलपत्राक्ष गतिरस्मद्विधो भवान् ४१

नोमनसि च विस्मय इति निश्चयादस्य वास्य वस्तुनि विस्मयो न जायते इति भावः ३५ नभेद्यं यस्मिन् भिंदंति प्रे-
ण्णाप्यारोपास्मिंच धाराजलधाराः ३६ आवासे निवासस्थानं अर्थिते याचकाम ३७ कल्पनामयः कल्पनाम
यः ३८ आकंदपरः इष्टवियोगादिति शेषः तथा चान्वयव्यतिरेकाभ्यां रागादुःखं पश्यत्न प्रीति भावः ३९
खुपदेनखुवेशो लस्यनेशालोहृत्तविशेषः प्रसिद्ध उक्तारीदे त्वंतराश्चाज्ञे ४

श्री
वा॰वै
प्र॰टी॰
८१

आत्मीयत्वीयेत्यास्पदे प्रतिसंपारमार्थिकरूपमितियावत् गतेऽप्राप्ते १० आपांके संभावयामि ११ हिरुक्तिर्थवद्धितविप्रकृष्ट
विषयलाभाय १२ धर्माधर्मरूपविषयानुसारेण तौ संपादितौ स्वर्गनरकयोर्गमागमौ गमनागमने ययास्तथा संचलिता
भोक्तृभोग्यनानात्मसंसर्गाध्यासोऽग्रथितस्तद्रूपी आरचद्दायस्तर्जद्दीयं ग्रोपरितनरज्जुलत्वनेऽपि चलता विविशेषणनिग्र
सिद्धान्येव १३ देहेऽन्तर्मनसि ग्रथितया प्रोतया बलीवर्दरज्जुपदे नासादि प्रदेशे प्रोतया वा स्त्रीतेऽपि हिकामुष्मिकसा

गतमास्पदमात्मीयममसमर्थयियोवयं चिंताजालेविमुस्पामोजालेशकुनयो यथा १० तस्याभिधानयाता
नदयोमित्र्यालयानया यथादन्दोपशमनमाशंकेनामृतैरपि ११ हरेहरमिलोगत्वासमेत्य च पुनः पुनः
भ्रमन्याशादिगं तेषु तस्योन्मनानं गामिणी १२ जड संगिणी तस्या कृतो धीधीनमागमा द्व्यायां ग्रथिम
तीनित्यमात्मद्रूपरज्जुवत् १३ अंतर्ग्रथितयादेहे सर्वेऽबद्धेद्यानया मृवेवाश्ववलीवर्दस्तस्या वर्ध्यते।
जनः १४ पुत्रमित्रकलत्रादितस्या नित्यकृष्टया खगोष्विव किरातेर्दं जालैर्लोकेषु रच्यते १५ भीष
यत्यपि धीरेमामेथ यत्यपि सेवणं विद्यत्यपिमानं तस्मा कृत्स्नेव शर्वरी १६ कुटिला कोमलस्पर्शा
विषवेषम्यशंसिनी दशत्यपि मनाक्स्पृष्टा तस्मा कृत्स्नेव भोगिनी १७ भिंदती हृदयं पुंसां मायामय
विधायिनी दौर्भाग्यदायिनी दीना तस्मा कृत्स्नेव राक्षसी १८

पनसद्दशत्वभावमित्यर्थः १४ नित्यकृष्टे
आकर्षणे यस्याः स्वभाववशत्वात्तया किरातार्खगेषु जालमिव इदं प्रसिद्धं पुत्रकलत्रादिजालं लो
केषु रच्यते १५ धीरं प्रशांतं धैर्यवंतं च सेवणं विवेकवंतं च प्रसिद्धं च शर्वरी रात्रिः १६ कौटिल्यसद्भाववती को
मलः सुखलवोन्मुखः स्पर्शो विषयलाभो यस्याः परिणामे तु विषसदृशो यदैषम्यं वैरबंधुवधादितद्दंसनशीला
दशती वमोहयति भोगिनी पक्षे स्पष्टोऽर्थः १७ मायास्त्रआमयारोगास्तेषां मायाकार्यवंचनादीनां सर्वेषां
वा मायाकार्यप्रपंचस्य उत्पादनशीला दौर्भाग्यं हतभाग्यतादीना दैन्यवती १८॥

30

८१

ग

ग्रमेविचारेण अरण्यचरैर्जनैः ३ ननदार्तिविलापवचोभिर्विरचिता अनीहारजलकणा कोचनसमस्तगिरेरुच
समीपेनवैवनोभिलाषातिशयेन पाण्डुतापादनाद्युज्वला अन्यत्र नीहारजलेनैवचरणकाकवईनशतिवचोये
यया: निशाश्चिन्ताः नीहारजलकणाः यस्याः समीपस्थेन धनश्चवनेनोज्वला शोभमाना चिन्तालक्षणा चरणा
कसस्यानो मेञ्जरी अर्थात् स्मात्तेरेविकाशमायाति नतन मित्येन्ता ४ ललिताशयाविलोभितचित्ताअ
मवेचलितमध्यभागान्तरस्ता अम्बुनिधावूर्मिरिव अलमत्यर्थं अनर्भ्रमायेव विषमोल्लासैकरूपवद्दले
धनार्जनोन्मादेन्द्रियायातायामवनौ अन्यत्रन्ममएवैव विसदृशा मूर्धनायेसामन्त्रयेः ५ अहामाउक्षि

ममचित्तमदारण्येभ्यासोदतिमिराकुले अभ्येतोड्विभीजाताम्भृशमाशापिशाचिका ३ वचोर
चित्तनीहाराकोचनोपवनेज्वला नवेविकाशमायाति चिन्ताचरणकमेञ्जरी ४ अलमेनभ्र
मायेवतुल्लान्तरलिताशया आयाताविषमोल्लासमूर्मिरंबुनिधाविव ५ अहामकलोलर
वादेन्द्राद्रीवदतीह्मे नेरंगनरलाकारान्तस्त्स्मान्तरंगिणी ६ वेगसंरोहुमदितोवात्ययेवज
रत्नणे नीतः कलुषप्रायतांचित्तल याविनवानकः ७ योयामदनमीवाख्यासेश्रयामि
गुणाश्रियो नोनोकृन्ततिमत्स्मानतीसिवकुन्तलिका ८ ययमीवजरन्यणीवायाविवजर
रणे नभसीवशरन्मेचघस्त्रिताचकेम्भमामदे ९ ॥

ना: अधित्यकान्तनभाषणादयः यहतिकलोलरवा: यस्याः अतएवउत्कन्तरंगेस्तरलाकारान्तं
नोविषयाहिषयेन्तरेलवमानायात्स्मात्तकत्तणान्तरंगिणीनदीमेदेदयर्वतेनेवदतिप्रवदति ६ वे
गेस्वचापल्येउदितः उद्धतः धर्ममेवाख्यसमाधिरमयानां येत्यर्थकाकमाने चित्तलक्षणआतकः
कलुषयाउञ्जोमलिनयावात्यावानसमदेनकापि अयोग्येविषयेनीतः ७ गुणाश्रियोविवेकवैरा
ग्यादिगुणसंयदोविषयेषोआस्यायुन्मादेहंकन्नतिछिन्नत्तिनेतीवचमेगुणोवीणां ८ ययासिआवनंज

नू

तेद्री मिः प्रमीलाभिर्लीरागरोगैर्निर्गसमदैश्च परिवेष्टितं कोशशरीरं दधाना ऊर्ध्वं खल्लकीर्णास्फुटिताल्लाबुकावीणा सापिद्रितेश्चा
अलाबुं न संपादनालस्येन विछिन्नतंत्रीभिः सीवनेन वेष्टितं अलाबुकोशं दधाना अमंगलत्वाद्यपानमांगलिकोत्सवानं देश।
जते तयात्स्वापित्स्वात्तयलभ्येति विदितेपनिरतिशयानंदेनराजते तथा चोक्तं यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सु
खं तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलामिति १९ कटुकः परिणाम दुःखोपजन्मा दुल्लदानशीला शेषस्य संगदु
खवल्लरीपर्यंत उद्दोत्पन्नालता सापि द्विदर्पदर्शस्य संस्पर्शान्नित्यमेवन्द्यानाति कोन्मादहेतुफलदायिनी दूरावले विनादी

तेद्रीतंत्रीगणैः कोशं दधाना परिवेष्टितं नानेदेनाजते बस्तनं तृष्णा जर्जर वल्लकी १९ नित्यमेवातिमलिनाकटु
कोन्मादप्रदायिनी दीर्घतंत्रीचनस्नेदात्तृष्णा गद्गद वल्लरी २० अनानंदकरी अन्यानिः फलार्थमन्त्वता
अमंगलकरी कस्मात्तृष्णा ती दोषेण मंजरी २१ अनावर्जितचित्तापि सर्वमेवानुधावति नचाप्नोति फलं किंचि।
तृष्णा जीर्णेव कामिनी २२ संसारवृंदे महति नानारससमाकुले भवनाभोगरंगेषु तृष्णा जरठनर्तकी २३
जराकुसुमिता रूढा पातोत्पातफलावलिः संसारजंगले दीर्घे तृष्णा विषलतानता २४ यन्नशक्नोति तत्रा।
विपनेतं उद्वितगमि नत्यन्तानंदरहितं तृष्णा जीर्णेव नर्तकी २५

दीर्घतनाना बुनस्नेहावद्धनिर्यासा चेति तद्दर्शितो प्रसिद्धे २० तृष्णापदे सस्नेहोर्थः अन्यत्र पदस्यापद्धेः उन्नतामान्नादेरु
दीर्घतानां बुनस्नेहावद्धनिर्यासा चेति तद्दर्शितो प्रसिद्धे २० तृष्णापदे सस्नेहोर्थः अन्यत्र पदस्याप्रसिद्धेः उन्नतामान्नादेरु
दीर्घशाखास्त्वस्थिता कराशस्फुत्वात्कंटकप्राया अनावर्जितं अवशीकृतं चित्तं यया फललाभे भोगेवा जीर्णकामिनी
हृद्वेश्या २२ नानारसैः शोकमोहादिभिः नर्तकीपक्षे करुणहास्यवीभत्सादिभिः रंगेषु नाट्यशालासु २३ तं
गले जीर्णारण्ये नतावित्तीर्णा २४ नशक्नोति साधयितुमितिशेषः अन्यत्र यत्र गंतुमितिशेषः आनंदरहितं नै।
र्बल्येन निरुत्साहत्वात् २५

गं॰
वा॰वै॰
प्र॰टी॰
४२

नीहारेव र्षावर्षणायेतन्सदृशो मोहावरणेच स्फुरति नरपति आलोके विवेकप्रकाशोपलक्षिते शाब्दिचदुर्लंघ्ये असाध्ये दुर्ग।
मेपदं व्यवसायं नीरं च २६ फलजलाल्पकाले अन्यानतत्कालेपि अंतरांतराप्रत्येकस्थेप्राप्याऊलासंफलसंपत्तोपचये प्राह
दुर्गतरे गिरिणी वर्षर्तुमासप्रवहा नदी २७ नष्टे नष्टफले तस्माल्लोलालोला नतद्धुद्याकुला २८ अलंघ्येदुष्प्रापे दुर्लंघ्ये च पं
देव्यवस्तिनेमादन्यासंचफलेलाभेप्रालादुच्च २९ इदंकुमेऽचितेवाकृत्वा आरभ्यतडपरिवातदेममाप्येवइदंकु

33

भ्रशं स्फुरतिनीहारे शाम्यत्यालोकआगते दुर्लंघ्येषु पदं धत्ते चिंता चपलवर्द्धिणी २६ जड
कल्लोलबहुला चिंतेयं मनोरोगतरा क्षणमुल्लासमायाति तस्मात्प्रावृड्नदी गिरिणी २७ नष्ट
मुत्सृज्यति संतेतत्स्माहत्तामिवापरं पुरुषात्पुरुषं याति तस्माल्लोलेव पद्मिनी २८ यदेक
रोपलेच्छेपितत्सापिफलमीहते चिरं तिष्ठति नैकत्र तस्माच्चपलमर्कटी २९ इदं कृतेदं।
मायातिसर्वमेवासमंजसं अनारतं च पततेतस्माच्चेष्टवद्देविकी ३० क्षणमायातिपाताला
ले क्षणं याति नभस्तलं क्षणं भ्रमति दिक्कुंजे तस्माद्धृत्पद्मषट्पदी ३१ सर्वसंसारदोषाणां
तृष्णैका दीर्घदुःखदा अंतःपुरस्थमपि या योजयत्यतिसंकटे ३२ प्रयच्छति परं जाड्यं पर
मालोकरोधिनी मोहनीहारगहना तस्माज्जलदमालिका ३३

भ्रमणं चिंतं च असमंजसं प्रक्रमविरु।
द्धं सर्वमेव कार्यं सदृसैवायात्यनुसरति तथापि नोपरमति किं तु अनारतं सर्वं दैवपतते शुभफलाय यथा प्राणिकर्मा
नुसारिणो देवस्य विधातुः चेष्टा तद्वत् ३० हृत्पद्मेषट्पदी भ्रमरिका शेषं प्राग्व्याख्यातप्रायं ३१ दीर्घदुःखं विरुद्धं
खदा दीर्घावरिशारजरिववध्यसत्रियावाकृच्छ्रमरणादिदुःखदा तदेवोपपादयति अंतःपुरस्थमपीति ३२ जा
ड्यं मौर्ख्यं शैत्यं वा परमालोकः परंज्योतिरात्मा सत्यं च मोहयति सर्वा परां दिग्विभागे चेति मोहो विवेकलुप्ते।

गंगाद्वारेशास्त्राद्यैगंगा॥ ४२

यथावद्दृष्टोपयुक्तानां केंद्रदामभिः मालायमानास्तिर्यग्दीर्घैरजस्रं हृत् ३४ विचित्रविषयानेकरंजिततया हि चित्रवर्णा विविध
विस्मयदेन रूपवती च विशरणसद्गुणदीनास्याः अस्याश्च मलिनः कुरुषो मे च असंस्थितिराधारो यस्याः सततस्वरूपता ३४ अन्या
अवलम्बमनोन भोधिष्ठिततया छन्दयदाशककार्मुकमिद्राधुधे ३५ गुणालतत्वसस्यानो अप्राणि संविस्तरोजातानां वो
धपद्मानां हिमे विचारात्रिके त्वर्थः आपदांतकलितात्कलितसस्याप्रावृड्ढर्मिके त्वर्थः एवंतमसामपि देमेतरात्रिः ३६
कार्यालयस्यप्रहतिलतरणीदुःस्पर्शहविटेकस्यवामानेवामनोरथाः वल्लकीवीणा ३७ त्वयोदृतीतिन्यग्रोधो।

सर्वेषां जंतुजातानां संसारव्यवहारिणां परिश्रांतमनोमालानस्याबंधनरज्जुवत् ३४ विचित्रवर्णा विगु।
णा दीर्घा मलिनसंस्थितिः अस्याः शम्यदान्तस्याशक्रकार्मुकधर्मिणी ३५ अप्रातिरुद्धसस्यानां फलिता
शरदापदां हिमे संविस्तरोजातानां तमसां दीर्घयामिनी ३६ संसारनाटकनदी कार्यालयविहंगमी मा
नसारण्यहरिणी स्मरसंगीतवल्लकी ३७ व्यवहाराब्धिलहरी मोहमातंगशृंखला सर्वन्यग्रोधसल्लता
दुःखकैरवचंद्रिका ३८ जरामरणदुःखानामेकारत्नसमुद्गिका आधिव्याधिविलासानां नित्यमत्ताविला
सिनी ३९ क्षणमालोकविषयासोपकारलवावृणे व्योमवीथ्युपमा तस्मान्नीहारगहनात्तणे ४०
गच्छस्युपशमं तस्याकायव्यामामशांतये नमीचननमः कृत्स्ना यथाग्रतो निहतये ४१ तावन्मुह्यत्ययं
मूकोलोको विललितोऽशयः मावदेवान्तसंधत्ते तस्याविषयविसविकाः ४२

वटस्तस्यमलताप्ररोहवल्ली
कैरवानां कुमुदानां ३८ समुद्गिका संपुटिका ३९ आलोकः ईषद्विवेकप्रकाशः व्योमैव वीथी नहयमानी दारस्पृ।
श्योऽव्यामोदैः ४० एवं तस्यामपवर्गपन्थानद्युपशांति फलमादृगच्छतीत्यादिना कायव्यायामोदे हप्रयुक्तश्रमस्तस्य शा
न्तये मत्कयेश्वस्ति यावत् नमीहतरात्रिः चनतमोमेघौधकारः तेन कृत्स्नासाययाग्रतो निहतं येन केचरप्रचारा भावा
यदुपशामं गच्छतीत्यहत् ४१ मूकः अध्यात्मशास्त्रकथाशून्यः लोको जनः विललिताशयो व्याकुलचित्तः विष।
विशेषप्रयुक्तविषविकारो भवति मृत्युहेतुतस्मात् यावदेवान्तसरतीं सेधते सम्यग्धारयति तं संत्यजतीत्यर्थः ४२

34

नर्दितत्यागेकउपायस्तमाहलोकइति चिंताविषयानुस्मरणेअंकितयात्मकया तयाचभगवद्वाक्यं ध्यायतोवि
षयान्पुंसः संगस्तेषूपजायतेइति ४३ भद्रामितिसंभावनाया सायया अनेनदरिद्रामप्यादायदृश्यमानास्फुरतीति
इतस्यापीत्यर्थः ४४ रोगपीडाहीतस्याच गंभीरेधीरेउत्तानतंतोऊर्ध्वविकासितोच ४५ ग्रंथयोहृत्पाभिति
वेशाः पर्वाणिच तस्यायाग्रंकुरास्तिनाः कंटकाः ऽः खानिमुक्तामरणयस्तुप्रियायायासो वेणुलतापदेतात्सो
नकाकरत्वान्नकापवमनेयः सर्वजनप्रियाः यास ४६ विवेकोयितडछेदद्रेतत्तिदर्शयतिअहोइति ४७

ॐ लोकोयमखिलंडःखंचिंतयोज्झितयोहंति तस्माद्विशूचिकामेवाग्निंतास्यागोहिकथ्यते ४३ तृ
णपाषाणकाष्ठादेः सर्वमामिषशोकया आदयानास्फुरंत्येतेतस्मामत्नीहृदयेयथा ४४ रोगाति
रेगतात्तस्यागंभीरस्यपिमानवम् उत्तानतांनयत्याशुस्वर्यंशावपुवांबुजे ४५ अंतःग्रन्थ्याग्रोधि
मत्योदीर्घस्वांऽरकंटकाः नकामणीप्रियानित्यंतस्यावेणुलताइव ४६ अहोवतमहाश्चित्रेतस्या
मपिमहाधियः ऽछेदामपिकुतेनिविवेकेनामलासिना ४७ नासिधारानवज्राचिर्नतमायःकणा
विषः तथातीक्ष्णायथाब्रह्मन्तस्येयंहृदिसंस्थिता ४८ उज्वलासिततीक्ष्णाग्रास्नेहदीर्घादशाप
रा प्रकाशाहाहडःस्पर्शात्तस्यादीपशिखाइव ४९ अपिमेरुसमेप्राज्ञमपिमूरमपिस्थिरे तृणीक
रोतितत्स्येकानिमेषेणनरोत्तमे ५०

असिधारादयोवाह्यत्वात्कदाचिद्देवानर्थदाः तस्यातुहृदिस्थितत्वात्सदैवेतितेभ्योप्याधिकामितिभावः ४८ मध्ये
भोगविभवोज्वलाअनेनेतअसितेतीक्ष्णाचाग्रेयस्याः सातमोमरणपर्यवसानेत्यर्थः मातृभार्यापुत्रस्नेहदीर्घ
वाल्ययौवनवार्द्धकदशाः परा गुत्कृष्टायस्याः प्रकाशाप्रसन्नताउष्टवियोगप्रयुक्तेरंतर्हादैःस्पर्शाअसह्या
दीपशिखापक्षे स्नेहस्तैलेदशावर्तिःशिखेस्पष्टे ४९ मेरुसमंगौरवेणास्थिरंअपरिग्रहव्रतेनतृणीकरोति
याश्चांदैन्यमापादयतृणवल्लघुप्रयत्नंचलेचकरोति यथाहुः तृणाल्लघुतरंतूलंतूलादपिचयाचकः वायुनाकिंननी